

PREMISLEK OB JUBILEJU

Francka Slivnik

Vizije Janka Travn

Slovenski gledališki muzej je bil ustanovljen 29. novembra 1952. Slovesno so ga odprli z razstavo, ki jo je spremljala samostojna publikacija z naslovom Prvo poročilo. Vanj so prispevali svoje zapise tedanji upravnik SNG Juš Kozak, dr. Bratko Kreft in prvi direktor Janko Traven. Iz besed Juša Kozaka je mogoče razbrati, da je ob proslavljanju 60-letnice odprtja Deželnega gledališča v Ljubljani uprava SNG organizirala vrsto slovesnosti in sklenila tudi »ustanoviti in odpreti 'Gledališki muzej', ki se bo v prihodnje povezoval tudi z drugimi gledališkimi muzeji v državi (J. Kozak: Naš gledališki muzej). V petdesetih letih so se namreč porajale podobne zamisli tako v Zagrebu, Beogradu kakor v Sarajevu. Bratko Kreft je prepričljivo dokazoval, da ni zgodovina gledališke umetnosti nič manj pomembna od zgodovine drugih umetnosti, zato je ustanovitev muzeja in inštituta nujna (B. Kreft: Glose ob ustanovitvi slovenskega gledališkega muzeja). Janko Traven se je v več sestavkih predstavil kot temeljit poznavalec gledališča, gledališke zgodovine, gledališkega zgodovinopisja in razstavne dejavnosti v slovenskem prostoru od preloma stoletja naprej (J. Traven: Slovenski gledališki muzej), izdelal temeljit koncept zbiralne politike (J. Traven: Načrt ustroja Slovenskega gledališkega muzeja), popisal vsebino in obliko prve razstave (J. Traven: Razpored razstavljenih predmetov na prvi razstavi) in tudi kronologijo ustanavljanja gledališkega muzeja ter seznam pomembnejših darovalcev (J. Traven: Kronika Slovenskega gledališkega muzeja).

Prostori, ki jih je ob ustanovitvi dobil Slovenski gledališki muzej, so bili seveda začasni. Juš Kozak je Travnu prepustil del pisarn na upravi SNG na Cankarjevi ulici in verjetno si ni nihče predstavljal, da bo ta začasnost trajala kar štiri desetletja. Travnovi koncepti so bili v celoti vizionarski, sodobni, tudi danes bi jim težko kaj bistvenega dodali, pravzaprav še do današnjih dni nismo v celoti dosegli ravni, ki jo je predvidel.

Traven se je zavedal tako rekoč vseh nalog: skrbi gledališč za arhive, posredovanje gradiva Slovenskemu gledališkemu muzeju, potrebe po postavitvi stalne razstave ter načrtoval raziskovalno in publicistično dejavnost, ki naj bi jo gojil gledališki inštitut. Navajam posamezne odstavke, izbrane iz obsežnejših člankov, ki so še zmeraj aktualni:

»Slovenski gledališki muzej je po svojem namenu zbirno središče za vse zgodovinsko važno gradivo, ki se nanaša na gledališko življenje v slovenskih deželah in pri Slovencih zunaj meja domovine. V prvi vrsti je to muzej slovenskih gledališč, ki mu morajo redno dobavljati razpoložljivo gradivo, da se bo moglo ohraniti v zgodovinsko verni obliki. Slovenski gledališki muzej mora biti osrednji slovenski muzejski zavod s stalno zgodovinsko razstavo slovenskih gledališč in slovenskega gledališkega snovanja v preteklosti.

Osrednje zbirališče in stalna razstava slovenskega gledališkega gradiva v Slovenskem gledališkem muzeju v Ljubljani pa ne izključuje, da bi si vsako slovensko gledališče (državno, okrajno, mestno ali sindikalno) ne uredilo posebnega zgodovinskega arhiva ali oddelka, v kolikor ga še nima. Ustanovitev osrednjega slovenskega gledališkega muzeja bo ureditev in vzdrževanje arhivskih oddelkov pri posameznih gledališčih celo vzpodbujalo in muzej bo po svojih začetnih močeh pri vseh gledaliških podpiral prizadevanja, da se bo gradivo nepretrgoma zbiralo, urejalo in hranilo. Pri slikovnem gradivu ne bo skrbi glede na možnosti večkratnega reproduciranja slik in podob z današnjimi fotografskimi kemičnimi postopki, če se bo zgodovinsko važno fotografsko gradivo v posebnem izvodu odstopalo osrednjemu slovenskemu gledališkemu muzeju.

Slovenski gledališki muzej se mora razvijati kot poseben zavod, ki pa je v skladu z zgodovinskim razvojem gledališča pri Slovencih močno vezan na razvoj ljubljanskih gledališč, ker je prvo slovensko gledališče v Ljubljani bila matica vseh slovenskih gledališč in matica slovenske gledališke kulture. Zato je treba ob zidavi novih in ob dozidavi starih gledaliških poslopij v Ljubljani misliti na primerne in dovolj obsežne prostore za delavnice in ateljeje. Le tako bo mogoče zagotoviti resnično potrebno stalno razstavo nabranih muzejskih predmetov brez velike prostorne omejitve v nadaljnjem razvoju in stalnem dopolnjevanju gledališkega muzeja.

Poleg osrednjega zbirališča za zgodovinsko gradivo slovenskega gledališča in splošno kulturno dokumentacijo našega gledališkega dogajanja v preteklosti mora Slovenski gledališki muzej omogočiti tudi znanstveno uporabo svojih nabranih predmetov. Posebno, če mu v bližnji prihodnosti ne bo mogoče dobiti temu ustrezajoče prostore. Ta izraba nabranega gradiva je pogojena v pričakovani podrobnejši obdelavi slovenskega gledališkega dogajanja, odkar je bila z ustanovitvijo Akademije za igralsko umetnost v Ljubljani ustanovljena stolica za slovensko gledališko zgodovino in si je akademija za znanstveno uporabo morala po lastni pobudi preskrbeti posebni zgodovinski arhiv, ki ga hrani in dopolnjuje.

Ne glede na to bo pri Slovenskem gledališkem muzeju poskrbeti za sistematično obdelavo gradiva v znanstveni ali poljudno znanstveni obliki. Z omogočitvijo posebnih monografičnih študij bo treba podpreti pisatelja, ki bo na podlagi osnovnih del v bodoči zgodovini slovenskega gledališča podal potrebno znanstveno sintezo.

Za to bo treba Slovenskemu gledališkemu muzeju priključiti Gledališki inštitut, z ustanovitvijo katerega bo mogoče podpreti delo naših gledaliških zgodovinarjev in omogočiti študij gledališke zgodovine na dovolj pripravljeni znanstveni osnovi. Gledališki inštitut bo mogel s svojim razborom gledaliških dogodkov v preteklosti podpreti in omogočiti čim globljo sintezo« (J. Traven: Slovenski gledališki muzej).

»Po študiju podatkov o podobnih ustanovah v tujini in drugih virov naj bi bil 'Slovenski gledališki muzej' kulturnozgodovinski muzej, ki bi takoj, ko bi dobil svoje prostore, razstavil stalno zbirko svojih predmetov in organiziral – kakor bi pokazala potreba – občasne razstave. Glavna naloga muzeja bi predvsem bila, da zbira, ohranjuje, obdeluje, opredeljuje in razstavlja zgodovinsko važno gradivo slovenskih gledališč.

Predmeti, ki bi dotekali muzeju iz arhivov slovenskih gledališč, z darovi posameznih zbiralcev in igralcev ter z nakupi, bi bili urejeni po posebnem ustroju in hranjeni v zbirkah, iz katerih bi se črpali predmeti za muzejevo stalno razstavo in občasne razstave.

Posamezne skupine zbirk bi bile takole razdeljene:

1. Kulturnozgodovinski predmeti: slikarski, grafični, kiparski predmeti, makete, razni odrski predmeti, spominski predmeti, vse gradivo, nanašajoče se na igralce, režiserje in druge gledališnike, na sceno, šminko, opremo in odrsko arhitekturo v drami, operi, baletu in opereti.
2. Muzejski arhiv: rokopisi, pisma, avtogrami, dnevniki, lepaki, letaki, gledališki listi, uradni spisi, izrezki poročil v časnikih in časopisih, statistika, kartoteka slovenskih gledaliških igralcev, gledaliških kritikov in dramskih pisateljev.
3. Fotografski, gramofonski in filmski posnetki in klišeji s portreti igralcev, režiserjev in sploh gledališnikov, scen in uprizoritev posameznih gledaliških iger, osnutki kostimov, načrti gledaliških stavb.
4. Knjižnica strokovnih del, domačega in tujega dramskega in opernega slovstva, gledališke revije in listi.
5. Arhiv uprizorjenih in neuprizorjenih dramskih, opernih in drugih gledaliških del v rokopisih, prepisih ali knjižnih izdajah.
6. Zbirka izbranih godbenih uporabljenih predmetov.
7. Zbirka predmetov, nanašajočih se na domače diletantske in ljubiteljske predstave na podežlju, pomembne za slovensko gledališko dejavnost, urejena arhivalno, kakor pod 2.
8. Zbirka predmetov slovenskih marionetnih gledališč, urejena kakor pod 1. in 2.
9. Posebni arhivi samostojnih društev in organizacij, dramatična društva in združenje igralcev« (J.Traven: Načrt ustroja Slovenskega gledališkega muzeja).

Realnost po petdesetih letih

Slovenski gledališki muzej še nima ustreznih prostorov, niti kadrov, ki bi ureničili načrte Janka Travnja izpred petih desetletij. Več bi bilo treba storiti tako pri zbiranju gradiva kakor tudi na področju predstavitve, saj še nimamo možnosti postavitve stalne zbirke. Veliko temeljnega dela je bilo opravljenega na občasnih tematskih razstavah, s katerimi smo zelo uspešno gostovali doma in v tujini, bogata je naša založniška dejavnost, izjemno dobro sodelujemo z ustvarjalci in njihovimi dediči, enakovredno sodelujemo z muzeji po svetu pri mednarodnih projektih. Vendar pa bi le novi, ustrežnejši prostori in številne nove zaposlitve omogočili opravljanje nalog, ki nam jih danes nalaga zakonodaja.

Skozi čas se je skrb za varovanje kulturne dediščine na državni ravni sistematično povečevala na različne načine, tako je tudi skrb za gledališke arhive vse večja, Slovenski gledališki muzej je pridobil status nacionalnega oziroma državnega muzeja.

Uredba o vzpostavitvi muzejske mreže iz leta 2000 nam kot državnemu muzeju nalaga matičnost, ob teh nalogah pa je potreben temeljit nov premislek o organizaciji in razmejitvi pristojnosti na področju slovenske gledališke dediščine. Seveda se bo treba zadeve lotiti sistematično, dogovorno razmejiti pristojnosti arhivske stoke, dejavnosti, ki jih opredeljuje Zakon o arhivih, in pristojnosti Slovenskega gledališkega muzeja, saj je bil Slovenski gledališki muzej doslej bolj usmerjen v inštitutsko delo in zbiralna politika ni bila izrazito muzejska; večkrat je bilo slišati očitke, da zbiramo predvsem arhivsko gradivo.

Jubilej je priložnost, da v času, ko se pogovarjamo o javnem interesu v kulturi in se je povečala skrb države za ureditev muzejske infrastrukture, pretehtamo

izhodiščni položaj in s tem omogočimo premislek o viziji razvoja. Potrebno se zdi analizirati temeljne zakonodajne podlage, prostorske in kadrovske razmere ter predstaviti tuje zglede s posebnim poudarkom na gledališkem muzeju v Helsinkih, ki je bil leta 2001 nagrajen z nagrado Sveta Evrope.

A. Pridobivanje gradiva (zakonodaja)

Pridobivanje gradiva je še vedno nekoliko stihijsko zaradi kadrovskih, prostorskih in finančnih razlogov. Kustosi Slovenskega gledališkega muzeja zbiramo tako kakor kustosi drugih gledaliških muzejev po svetu. Sprejemamo darila gledaliških umetnikov in zapuščine njihovih dedičev, gledališča nam bolj ali manj redno darujejo tiskano gradivo, videokasete, prevzemamo magnetofonske trakove, sami organiziramo snemanje videoportretov, kupujemo knjige in občasno tudi gradivo posameznikov, ki nam ga ponujajo v odkup. Slovenski gledališki muzej je sodeloval pri zakonodajnih postopkih, ki bi vzpostavili sistematično skrb gledališč za dokumentiranje predstav in tudi za dotok gradiva v muzej. Žal – ali na srečo – brez večjega uspeha. Žal, ker bi bilo v urejenih prostorskih in kadrovskih razmerah to smiselno, in na srečo, ker bi ob sistemskem dotoku gradiva v danih okoliščinah ne vedeli, kam bi z gradivom, in ga tudi ne bi mogli strokovno obdelati. Že sicer se dušimo v gradivu in dela imamo strokovni delavci več, kot ga zmoremo. Več o tem v naslednjem poglavju:

Prostori in kadri.

a) Statut

Ustni viri govorijo o tem, da je bilo treba vsaj desetletje od ustanovitve, ko je Slovenski gledališki muzej deloval v okviru uprave Slovenskega narodnega gledališča (SNG), upravnika vprašati za dovoljenje tudi pri nakupu svinčnika in papirja. Od sprejema Zakona o združenem delu (čas Travnovega naslednika Dušana Moravca) se je ponudila možnost večje samostojnosti. Ustanovljen je bil TOZD Slovenski gledališki muzej, ki je bil enakopraven član z drugimi TOZDI v SNG: z Dramo, Opero, Gledališkim ateljejem in Upravo SNG. Odtlej je pravna podlaga za delovanje Statut Slovenskega gledališkega (od 1979 do 1996 tudi filmskega) muzeja, ki se je v teh desetletjih prilagajal spremembam statusa muzeja in zakonodaji. Ob preselitvi v nove prostore leta 1990 je stekel postopek za osamosvojitve od SNG in tako je Slovenski gledališki in filmski muzej postal samostojna ustanova. Po razdružitvi s filmskim muzejem leta 1996 je statut Slovenskega gledališkega muzeja dobil današnjo podobo. Sprejet je bil na podlagi zakona o zavodih (Uradni list RS 12/91), zakona o uresničevanju javnega interesa na področju kulture (Uradni list RS 75/94) in sklepa vlade RS o razdelitvi javnega zavoda Slovenski gledališki in filmski muzej na dva javna zavoda (Uradni list RS 45/96). Četrty člen je treba navesti v celoti, ker določa status javnega zavoda kot muzej, in ne kot knjižnico ali arhiv, ter tudi podrobno določa njegove naloge:

»Zavod opravlja dejavnost varovanja kulturne dediščine – muzejsko dejavnost s področja gledališča, in sicer:

- 0/92.5 dejavnost knjižnic, arhivov, muzejev, od tega:
- 0/92.521 dejavnost muzejev
- K/72 računalništvo in z njim povezane dejavnosti, od tega:

- K/72/40 dejavnosti, povezane z bazami podatkov
- K/73 raziskovanje in razvoj, od tega:
- K/73.202 raziskovanje in razvoj na področju humanistike,
- DE/22 založništvo, tiskarstvo, od tega:
- DE/22.13 izdajanje revij in periodike
- DE/22.15 drugo založništvo.

V okviru takšne temeljne dejavnosti izvaja zavod naslednje naloge:

- zbira, hrani, sistematizira, katalogizira ter predstavlja muzejsko gradivo, pomembno za zgodovino slovenskega gledališča;
- oblikuje muzejsko zbirko video posnetkov slovenske gledališke produkcije;
- sodeluje s sorodnimi tujimi organizacijami in združenji;
- izvaja raziskovalne in dokumentacijsko-informacijske naloge na področju gledališča;
- opravlja založniško dejavnost, povezano s temeljnimi področji svojega delovanja« (Statut Slovenskega gledališkega muzeja, 4. člen).

Danes ima Slovenski gledališki muzej tele oddelke: knjižnico, arhiv, video-teko, zvočni arhiv in ikonoteko.

b) Zakon o varovanju naravne in kulturne dediščine

Leta 1981 smo se udeležili javne razprave ob pripravi Zakona o naravni in kulturni dediščini (Uradni list SRS št. 1, 13. 1. 1981) in predlagali, da bi gledališča zavezali k oddaji gradiva Slovenskemu gledališkemu muzeju. Naš predlog so zavrnil, češ da to nalogo zakon nalaga arhivom.

c) Normativi in standardi za gledališko dejavnost

To »napako« je poskusil odpraviti komite za kulturo v sodelovanju z gledališči, s Slovenskim gledališkim muzejem in kulturnimi skupnostmi v okviru priprave Normativov in standardov za gledališko dejavnost leta 1985. Člen 4.5 nosi naslov Dokumentiranje delovnega procesa predstav in v osmih odstavkih predlaga zagotavljanje sredstev za:

- »– Dokumentarno snemanje uprizoritve: stroške za 1 videokaseto, posneto z VHS kamero
- drugo arhivsko gradivo, ki zajema:
 - dokončno redakcijo besedila
 - scenske osnutke
 - kostumske osnutke
 - negative (kontaktne kopije)
 - najmanj 20 fotografij, od teh 5, ki zadevajo samo sceno
 - fotokopije kritik in recenzij« (Normativi in standardi za gledališko dejavnost. Poročevalec KSS, Ljubljana, 14. 12. 1985, št. 22, leto IV).

Normativi nikoli niso začeli veljati, ostali so le na papirju. Morda pa so pomagali zvišati zavest gledališč o tem, da je potrebna večja skrb za dokumentiranje predstav, in prinesli nekaj novih polovičnih zaposlitev arhivarjev vsaj v nekaterih gledališčih. Ti so za Slovenski gledališki muzej profesionalni kontakti pri pridobivanju gradiva.

d) Uredba o vzpostavitvi muzejske mreže

Slovenski gledališki muzej ima že dolga leta status nacionalnega oziroma državnega muzeja, pred dvema letoma pa so mu naložili matičnost (Uredba o vzpostavitvi muzejske mreže za izvajanje javne službe na področju varstva premične kulturne dediščine in določitvi državnih muzejev. Uradni list R Slovenije št. 97 z dne 20. 10. 2000).

V duhu gre za uzakonitev tiste vizije na splošni muzejski ravni, kakršno je Traven predvidel za razmerje med gledališkim muzejem in arhivi gledališč in za kar smo si vsa leta prizadevali, za realizacijo pa bi bile nujno potrebne velike spremembe v praksi: vlaganje v nove prostore Slovenskega gledališkega muzeja, nove zaposlitve in dogovori o razmejitvi in delitvi pristojnosti med arhivi, knjižnicami in muzeji.

Naloge državnih muzejev in matičnost opredeljujejo deli 3., 4. in 5. člena Uredbe:

Državni muzeji so dolžni oblikovati:

- »– Srednjeročni in dolgoročni program varovanja premične naravne in kulturne dediščine, ki sodi v okvir njihove matičnosti,
- pripravo strokovnih usmeritev kadrovskega in prostorskega razvoja,
- strokovno pomoč muzejem v okviru njihove matičnosti,
- vodijo register premične dediščine v okviru njihove matičnosti,
- sodelujejo in koordinirajo delo z znanstveno-izobraževalnimi ustanovami doma in v tujini v okviru njihove matičnosti,
- opravljajo teritorialno matičnost na območjih, kjer drugi muzeji tega ne zagotavljajo, na podlagi Uredbe Ministrstva za kulturo,
- sodelujejo z javnimi zavodi, ki opravljajo teritorialno matičnost in sodelujejo z Javnim zavodom Republike Slovenije za varstvo kulturne dediščine,
- pripravljajo poročila o izvajanju javne službe, ki jih posredujejo Upravi Republike Slovenije za kulturno dediščino« (3. člen).

Matičnost je opredeljena takole:

»Za delovanje javne službe državni muzeji opravljajo strokovno matičnost na območju Republike Slovenije, ostali muzeji v muzejski mreži pa teritorialno (območno) matičnost.

Strokovna matičnost pomeni pripravo srednjeročnih in dolgoročnih programov varovanja premične kulturne dediščine, ki jih državni muzeji izvajajo v okviru javne službe skupaj z ostalimi muzeji v muzejski mreži. Nudijo strokovno pomoč v okviru muzejske dejavnosti in posameznih strokovnih področij, vodijo register premične kulturne dediščine za Republiko Slovenijo in zagotavljajo teritorialno pokritost izvajanja javne službe v Republiki Sloveniji.

Strokovna matičnost zagotavlja kvaliteto in razvoj muzeološkega dela na posameznih strokovnih področjih, za katera je muzej ustanovljen.

Teritorialna (območna) matičnost pomeni izvajanje javne službe na določenem območju Republike Slovenije. Teritorialna matičnost pokrajinskih muzejev, ki pokrivajo vsa strokovna področja muzejskega delovanja, potekajo v sodelovanju z državnimi muzeji za posamezna strokovna področja ter mestnimi, medobčinskimi in posebnimi muzeji za izvajanje javne službe na določenem območju.

Teritorialna (območna) matičnost zagotavlja skrb za evidentiranje, zbiranje, dokumentiranje, obdelovanje, preučevanje, raziskovanje, varovanje, hranjenje, posredovanje informacij, predstavljanje premične dediščine v muzeju in izven njega, na območju občin, ki jih pokrivajo s svojo dejavnostjo» (4. člen).

»Državni muzeji zagotavljajo izvajanje javne službe za posamezna strokovna področja, za katera so ustanovljeni. To pomeni, da skupaj s pokrajinskimi, mestnimi, občinskimi in posebnimi muzeji zagotavljajo izvajanje javne službe, pri čemer strokovna matičnost poteka v državnih muzejih, teritorialna matičnost pa v pokrajinskih, mestnih, občinskih in posebnih muzejih» (5. člen).

Neuradno prečiščeno besedilo Zakona o varstvu kulturne dediščine v skladu s tem v 24. členu tudi opredeljuje naloge državnih muzejev:

»Državni muzej opravlja naloge varstva premične dediščine, ki je državnega pomena; v tem okviru proučuje tudi premično dediščino, ki je zunaj Republike Slovenije, vendar pa je pomembna za Republiko Slovenijo» (Uradni list RS. Predpisi s področja kulture, 2003, str. 153).

V skladu s tem se je Slovenski gledališki muzej že v tem letu angažiral in se pridružil urejanju arhiva Stalnega slovenskega gledališča v Trstu.

Gradivo s področja slovenske gledališke zgodovine poleg Slovenskega gledališkega muzeja hranijo (podobno kakor v tujini) arhivi gledališč, pokrajinski arhivi, drugi muzeji in galerije: portrete oziroma umetniške upodobitve Moderna, Narodna, Umetnostna galerija, fotografije in plakate (grafično oblikovanje) Arhitekturni muzej ter Narodna in univerzitetna knjižnica, prav tako obvezne izvide gledaliških listov.

Del gradiva se ohranja po zasebnih zbirkah, pri avtorjih (negativi predstav, scenski in kostumski osnutki), kar jim omogoča zakonodaja s področja avtorskih pravic, če se gledališča ne zaščitijo s posebno klavzulo v pogodbi.

Marsikatero gradivo se podvaja (to ni nujno slabo, saj je s tem gradivo uporabnikom bolj dostopno, zlasti tiskano gradivo v javnih knjižnicah), marsikaj pa se izgublja (to pa je lahko nezaželeno in usodno).

Glede na to, da niso Normativi in standardi za gledališko dejavnost nikoli zaživel in da arhivi (domnevno tudi gledališki) sodijo pod zakon o arhivih, se pojavlja vprašanje pristojnosti oziroma kolizije pristojnosti. Verjetno bi bilo prvo vprašanje, kaj storiti z obstoječimi fondi in kako razmejiti pristojnosti v prihodnje. Kdo kaj zbira in kakšna je (če je) hierarhična povezava med nami v praksi. Ali naj med nami velja trženje ali gre za vzajemne usluge pri posameznih projektih? Ali naj Slovenski gledališki muzej okrepi zbiralno politiko muzejskih predmetov (kostumov, rekvizitov itn.)? Ne glede na ugotovitve stroke pa Slovenski gledališki muzej ne more prevzeti nobenih novih obveznosti, dokler bistveno ne spremeni in uredi svoje infrastrukture. Kakršna koli reorganizacija gradiva bi v bila v teh razmerah neutemeljena in nesmotna, celo kontraproduktivna, dobro pa bi bilo razmišljati, kje bi bilo gradivo v prihodnje bolje obdelano (baze podatkov), hranjeno v optimalnih klimatskih razmerah in dostopno raziskovalcem, kdo bi poskrbel za bolj strokovno raziskavo (objave, založniški projekti) in predstavitev gradiva (razstave). Dalje, ali je mogoče zakonodajo interpretirati tako, da bi se delili upravni arhivi od tistih, ki dokumentirajo gledališko umetniško produkcijo?

Dogovor je vsekakor smiseln in mogoč. Slovenski gledališki muzej bi v morebitnih novih prostorih prevzel kakšne fonde od drugih ustanov, če bi se tako dogovorili, saj tudi Zakon o varstvu kulturne dediščine (št. 612-04/98-5/3, Ljubljana, 20. januar 1999) v 38. členu govori o odtujevanju gradiva takole:

»Muzejsko gradivo, ki je v lasti države oziroma lokalnih skupnosti in ga hrani muzej, je prepovedano odtujiti, razen če gre za izmenjavo, ki pomeni bistveno dopolnitev spomeniške zbirke, o čemer odloča na predlog muzeja minister oziroma pristojni organ lokalne skupnosti.«

Seveda tudi mednarodne izkušnje (več o tem v poglavju Tuji vzori) kažejo na to, da je gradivo s področja gledališke zgodovine znotraj različnih držav razpršeno. Tako je na konferenci SIBMAS v Rimu leta 2002 pariška referentka poročala o štiristotih zbirkah po vsej Franciji, za katere pa ne veljajo nobeni standardi kakor na primer za knjižnice.

Bolj kot pri zakonu o knjižničarstvu se je smiselno za gradivo s področja slovenske gledališke zgodovine pomuditi ob zakonu o arhivskem gradivu.

Preglejmo tiste člene Zakona o arhivih, ki se lahko nanašajo tudi na gradivo, kakršno je vseh pet desetletij od ustanovitve naprej zbiral tudi Slovenski gledališki muzej. Ne glede na zakonodajo je bila takšna praksa preteklih petih desetletij.

e) Zakon o arhivskem gradivu

Zakon o Arhivskem gradivu (ZAGA) (Uradni list RS št. 20-1140/1997, objavljeno 10. 4. 1997 in Uradni list RS, št. 32/97 (Popravek zakona o arhivskem gradivu in arhivih, objavljeno 5. 6. 1997) ponuja v premislek kar nekaj členov iz različnih poglavij. Definicija arhivskega gradiva oziroma gradiva, ki sodi v arhiv, je opisana v Splošnih določbah:

»Arhivsko gradivo je izvirno in reproducirano (pisano, risano, tiskano, fotografirano, filmano, fonografirano, magnetno, optično ali kako drugače zapisano) dokumentarno gradivo, ki je bilo prejet ali je nastalo pri delu pravnih oziroma fizičnih oseb in ima trajen pomen za znanost in kulturo« (Splošne določbe, 2. člen).

»Dokumentarno gradivo iz 2. člena tega zakona so spisi, listine in drugi posamični dokumenti, uradne knjige, kartoteke, karte, načrti, plakati, slikovni, filmski, zvočni in drugi nedefinirani zapisi, ne glede na obliko zapisov informacij ali obliko njihovih nosilcev ter digitalne ali analogne oblike zapisov računalniških obdelav skupaj s programsko opremo« (4. člen).

Zakon že sam predvideva občasno kolizijo interesov med arhivi, knjižnicami in muzeji in v takem primeru daje odločilno besedo arbitra ministru:

»V primeru dvoma, ali je predmet obravnave škodi za arhivsko gradivo, za muzealijo ali za knjižnično gradivo, odloči minister« (16. člen).

Arhivi pridobivajo gradivo po zakonu:

»Arhivi pridobivajo arhivsko gradivo:

- s prevzemom javnega arhivskega gradiva na podlagi zakona
- z odplačnimi oziroma neodplačnimi pravnimi posli (npr. nakup, darilo, oporoka) v primeru zasebnega arhivskega gradiva
- s prevzemom zasebnega arhivskega gradiva v hrambo.

S pogodbo se lahko določijo posebni pogoji glede dostopnosti in hranjenja zasebnega arhivskega gradiva« (18. člen).

Zakon določa zakoniti rok, v katerem mora biti arhivsko gradivo predano pristojnim ustanovam. Ta člen je mogoče interpretirati tako, da je zavezujoč tudi za gledališča oziroma gledališke arhive. Kaj torej ostane gledališkemu arhivu, kaj pokrajinskemu arhivu, kaj Arhivu RS in kaj Slovenskemu gledališkemu muzeju? Kaj predvideva teorija in kaj se dogaja v praksi?

»Javnopravne osebe morajo izročiti javno arhivsko gradivo arhivu najkasneje 30 let po nastanku gradiva. Javnopravne osebe morajo v roku iz prejšnjega odstavka izročiti arhivu tudi javno arhivsko gradivo:

- ki vsebuje osebne podatke,
- ki je pod posebnim varstvom tajnosti, predpisane z zakonom,
- za katero veljajo splošni predpisi glede varovanja zaupnosti.

Kot javno arhivsko gradivo, ki ga je javnopravna oseba dolžna izročiti v roku iz prvega odstavka tega člena, se šteje tudi en izvod internih publikacij, službenih in poslovnih publikacij, letakov, reklamnih objav in podobnega gradiva, ki ga je objavila javnopravna oseba« (22. člen).

»Zaradi strokovnih razlogov se rok izročitve javnega arhivskega gradiva iz 22. člena tega zakona za posamezno gradivo izjemoma lahko podaljša na podlagi sporazuma med pristojnim arhivom in javnopravno osebo.

V primeru spora med pristojnim arhivom in javnopravno osebo o določitvi dolžine roka iz prejšnjega odstavka odloči minister« (23. člen).

Filmsko arhivsko gradivo ima poseben status v zakonu. Tisto, kar smo želeli doseči za naš muzej (ob predpostavki, da bi to omogočale prostorske in kadrovske razmere) v Zakonu o varovanju naravne in kulturne dediščine in v Normativih in standardih za gledališko dejavnost, je Arhivu Republike Slovenije (ali pa morda filmski produkciji) uspelo doseči v Zakonu o arhivskem gradivu:

»Filmsko arhivsko gradivo je zmontirani originalni slikovni in tonski negativ filma in ena filmska kopija vsakega filma, ki ga izdelajo slovenski producenti oziroma je izdelan v koprodukciji slovenskih in tujih producentov v Republiki Sloveniji.

Producent mora takoj po izdelavi filma izročiti filmsko arhivsko gradivo Arhivu Republike Slovenije. V pogodbi o izročitvi filmskega gradiva, ki jo sklene producent z ministrstvom, se producentu prizna nadomestilo stroškov za izdelavo intermediata in filmske kopije« (Filmsko gradivo. 36. člen).

Slovenski gledališki muzej pridobiva večino gradiva z darili gledališč, z zapuščinami gledaliških umetnikov. Ker ni zavezujočega predpisa, ki bi urejal dotok gradiva, smo precej odvisni od dobrih odnosov z ustvarjalci in lastniki gradiva.

Vedno znova se je pojavljala dilema, kdo plača izdelavo fotografij, ki naj bi prihajale v naš v muzej. Vprašanje, ali naj Slovenski gledališki muzej gradivo odkupuje ali prevzema, je staro toliko kot muzej sam.

Gledališča izdelajo fotografije za promocijo, jih pošljejo medijem, nekaj gradiva želijo ohraniti v svojem arhivu. Pogosto se je dogajalo, da so gledališču ostale le slabše fotografije, manj zanimive za propagando in medije, zato tudi tisto, kar je prišlo v Slovenski gledališki muzej, ni bilo najbolj kakovostno. Gledališča so tudi menila, da ima muzej denar za odkupe. Zaradi izredno majhnega števila zaposlenih in številnih nalog, ki jih je bilo treba opravljati, je denarja vedno primanjkovalo. Mehanizem, ki naj bi ga vzpostavili Normativi in standardi za gledališko dejavnost, naj bi sistematično rešil te dileme. Ministrstvo bi priskrbelo sredstva, gledališča pa bi poskrbela za arhiviranje. Morda je čas, da se za gledališko arhiviranje poskrbi tako, kot je poskrbljeno za film.

Seveda je treba opozoriti tudi na ureditev zakonskih avtorskih pravic glede uporabe in pravice do reprodukcije.

Arhivi imajo v zakonu tudi predvidene kazenske sankcije za kršitev predpisov oziroma za zamudo pri izročanju gradiva. Kazenske določbe obsegajo sedem

členov in 52. člen navaja vrsto razlogov za kazen: »Z denarno kaznijo najmanj 200.000 tolarjev se kaznuje za prekršek pravna oseba.«

Tretja alineja navaja kot razlog celo zamujanje pri oddaji gradiva:

»Če ne izroči vsega javnega arhivskega gradiva pristojnemu arhivu v zakonsko določenem roku« (prvi, drugi in tretji odstavek 22. člena).

S 60. členom država sprejema ustanoviteljstvo nad nekaterimi arhivi, ki že dolga leta zbirajo tudi gradivo s področja gledališke zgodovine:

»Z dnem uveljavitve tega zakona postane ustanovitelj Zgodovinskega arhiva v Celju, Pokrajinskega arhiva v Kopru, Zgodovinskega arhiva v Ljubljani, Pokrajinskega arhiva v Mariboru, Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici in Zgodovinskega arhiva v Ptuj Republika Slovenije.

Vlada v šestih mesecih po uveljavitvi tega zakona uskladi mrežo javnih zavodov – regionalnih arhivov za opravljanje arhivske dejavnosti z določili tega zakona in sprejme ustrezne ustanovitvene akte« (60. člen).

»V delovno področje Arhiva Republike Slovenije in regionalnih arhivov sodijo tudi naloge varstva arhivskega gradiva nekdanjih državnih, avtonomnih, samoupravnih in drugih organov ter pravnih oseb, za katere so bili ti arhivi pristojni po zakonu o naravnih in kulturni dediščini« (64. člen).

Strokovna javnost je ponovno obudila misel, da bi bilo treba ustanoviti gledališki inštitut (Slovenski nacionalni kulturni program. Predlog. Nova revija, 2000).

Dolgoletna in uspešna razstavna in založniška dejavnost Slovenskega gledališkega muzeja dopuščata ugotovitev, da so temelji gledališkega inštituta v praksi že položeni v sedanjem Slovenskem gledališkem muzeju.

B. Prostori in kadri

Pisarne na Cankarjevi ulici so postale pretesne že za časa Janka Travnja. Otvoritvena razstava se je morala zelo hitro umakniti policam in do leta 1990 (do preselitve na Mestni trg 17) je imel Slovenski gledališki muzej zgolj z gradivom prenatrpane delovne prostore.

Janko Traven je popisal razstavno dejavnost v preteklosti, ki je bila nekaka predhodnica v utemeljevanju zavesti o zgodovini gledališča, ki je klicala po ustanovitvi gledališkega muzeja.

Zdaj vemo, da so Slovenci priredili prvo gledališko razstavo že pol stoletja pred ustanovitvijo Slovenskega gledališkega muzeja: leta 1899, ob tisoči predstavi Dramatičnega društva v Narodnem domu, »na korist penzijskemu zakladu« opere in drame. Rekvizite in garderobo sta pripravila Rudolf Deyl in Anton Cerar Danilo, razstavo fotografij pa Avgusta Danilova. Med obema vojnama jo je na ljubljanskem velesejmu leta 1927 z naslovom Gledališče-ljudstvo-družba pripravil organizacijski odbor: Kregar, Šest, Fatur, C. Debevec, Gspan, v Mariboru 1939. pa ob dvajsetletnici mariborskega gledališča režiser Jože Kovič, ki je ob pomoči Žižka in Murna predstavil tudi ptujska snovanja. Po drugi svetovni vojni so ob jubilejih znova pripravili razstave tako v Ljubljani kot v Mariboru, v Celju in Trstu.

Razstavna dejavnost je pravzaprav najbolj komunikativna oblika ozaveščanja tako strokovne kakor ljubiteljske javnosti, zato so tudi ob ustanovitvi Slovenskega gledališkega muzeja odprli simbolično razstavo. Četudi je Janko Traven že ob ustanovitvi vedel, da muzej potrebuje stalno razstavo, je po petdesetih letih še

nimamo. Štiri desetletja je bil Slovenski gledališki muzej prisiljen približevati svojo dejavnost javnosti zunaj svoje hiše, po foyerjih gledališč, v galerijah in muzejih, v Cankarjevem domu in po sorodnih ustanovah po Jugoslaviji. Za prvi dve desetletji je razstavna dejavnost popisana in objavljena (Razstave Slovenskega gledališkega in filmskega muzeja od začetkov do danes. Dokumenti SGFM št.43, Ljubljana, 1984). Seznam navaja 64 samostojnih razstav z več postavitvami. V nadaljnjih dveh desetletjih smo organizirali in pripravili še več deset razstav, posredovali ogromno gradiva za objavo v knjigah in sodelovali pri več deset televizijskih oddajah, povezanih s slovensko gledališko zgodovino. Z razstavami smo gostovali po vsej Evropi in Avstraliji in gostili razstave iz evropskih središč. Razpad jugoslovanskega prostora naše dejavnosti ni upočasnil, le začasno nas je odvrnil od sebe. Preusmerili smo se v srednjo Evropo, med umirjanjem razmer pa smo že tudi obnovili stare vezi.

Razstavna dejavnost gledališč je po drugi svetovni vojni utrdila zavest o potrebnosti gledališkega muzeja in utirala pot njegovi ustanovitvi, odmevne razstave Slovenskega gledališkega muzeja v Cankarjevem domu v osemdesetih letih pa so odločilno opozorile na perečo prostorsko stisko. Upravljalci stare Ljubljane so ponudili dobrih 600 kvadratnih metrov površine v stanovanjskem objektu na Mestnem trgu 17. Žal ni bil izdelan koncept, ki bi poleg večjih delovnih prostorov z vizijo novih zaposlitev in oblikovanjem novih zbirk predvidel postavitve stalne razstave in lastne ustrezne, klimatsko urejene depoje. Ne le kvadratura, tudi razporeditev prostorov ni bila premišljena, ampak bolj stvar naključja. Poleg lepših delovnih prostorov (dve pisarni v prvem nadstropju in šest v drugem) smo pridobili majhno prireditveno dvoranico v prvem nadstropju in dva majhna razstavna prostora v drugem, ki pa žal omogočata le postavitve manjših občasnih tematskih razstav, ne pa tudi stalne razstave.

Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo (Državni zbor Republike Slovenije, št. 610-01/02-17/1, Ljubljana, 25. oktobra 2002) omogoča pripravo strateškega načrta za dolgoročno reševanje infrastrukturnih problemov kakor tudi ureditev statusa obstoječih prostorov, ki jih uporabljamo ne glede na njihovo ustreznost ali neustreznost v prehodnem obdobju, dokler se ne najde ustrežnejša rešitev. Štiriindvajseti člen opredeljuje načine uresničevanja javnega interesa in v prvem odstavku pravi takole:

»Država in lokalne skupnosti uresničujejo javni interes za kulturo po tem zakonu zlasti:

- z zagotavljanjem kulturnih dobrin kot javnih dobrin
- z načrtovanjem, gradnjo in vzdrževanjem javne kulturne infrastrukture.«

Deveti člen, ki pravi, da se »javni interes za kulturo (se) določa z zakoni ter z nacionalnimi in lokalnimi programi za kulturo«, v tretji alineji podrobneje določa, da se javni interes uveljavlja tudi na podlagi »aktov o ustanovitvi javnih zavodov, njihovih strateških načrtov in letnih programov dela«.

Slovenski gledališki muzej bi moral sprejeti strateški načrt po predpisanem postopku.

Petintrideseti člen med nalogami direktorja v drugi alineji določa, da »sprejema strateški načrt«.

Dvainštirideseti člen določa naloge sveta zavoda in v peti alineji pravi, da svet zavoda med drugim »daje soglasje k strateškemu načrtu, programu dela, finančnemu načrtu, sistemizaciji delovnih mest, organizaciji dela, kadrovskemu načrtu, načrtu nabav in k zavodski kolektivni pogodbi ter nadzira njihovo izvajanje«.

Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo namenja celo poglavje z naslovom Javna infrastruktura na področju kulture, in sicer člene od 70. do vključno 78.

Slovenski gledališki muzej še nima sklenjene pogodbe z lastnikom prostorov – Mestom Ljubljana.

Sedeminsedemdeseti člen zakona ponuja dobro podlago za ureditev razmer:

»Država oziroma lokalna skupnost lahko neodplačno prenese javno kulturno infrastrukturo na drugo pravno osebo javnega prava ali na ustanovo, če je to v javnem interesu.

Javni interes iz prejšnjega odstavka ugotovi ministrstvo, pristojno za kulturo, oziroma pristojni organ lokalne skupnosti na podlagi nacionalnega oziroma lokalnega programa za kulturo.

Namembnosti premoženja iz prvega odstavka tega člena ni mogoče spremeniti in je izvzeto iz nadaljnjega pravnega prometa. V primeru, da premoženja ni mogoče več uporabljati v skladu z njegovim namenom, se vrne v javno kulturno infrastrukturo tistega, ki je premoženje neodplačno prenesel.«

Janko Traven je bil kljub jasni viziji razvoja deset let (od ustanovitve muzeja do svoje smrti) edini zaposleni. Njegov naslednik (danes akademik) Dušan Moravec je ob prihodu zaposlil tajnico, knjižničarko, arhivarko oziroma kustosinjo bibliotekarko, in pritegnil vrsto zunanjih sodelavcev, da je uredil zbrano gradivo in utemeljil muzejsko razstavno in založniško dejavnost. Zasnoval je revijo Dokumenti, ki izhaja še danes, in ob stoletnici ustanovitve Dramatičnega društva izdal Repertoar slovenskih gledališč (1867–1967). Prvi knjigi so sledila dopolnila vsakih pet let za nazaj, od leta 1992 pa izhaja kot Slovenski gledališki letopis. Travnova vdova je po moževi smrti dobro desetletje honorarno pomagala urejati zbrano gradivo. Preden se je Dušan Moravec jeseni leta 1975 upokojil, je namesto nje polno zaposlil novo kustosinjo pripravnico. Predvideni naslednik Dušana Moravca Lojze Filipič je nepričakovano umrl, zato je začasno prevzela njegovo mesto kot v. d. kustosinja bibliotekarka, edina usposobljena strokovna moč. Ta začasnost je trajala polnih sedem let in njeno delovno mesto je mirovalo do prihoda novega direktorja. Leta 1979 se nam je pridružil Filmski muzej, bolje povedano, pridružila se nam je kustosinja za film, ki je imela svoj delovni prostor v bližini Viba filma na Ulici talcev. Preimenovali smo se v Slovenski gledališki in filmski muzej. Oddelka sta bila samostojna in dislocirana, sčasoma sta imela vsak dva kustosa in ustanovitelj je imenoval za direktorja tretjega filmskega strokovnjaka.

Leta 1990 sta se obe enoti združili na skupni novi lokaciji na Mestnem trgu 17. To sožitje je trajalo do leta 1996. Na podlagi sklepa vlade Republike Slovenije se je Slovenski gledališki in filmski muzej razdelil na dva javna zavoda: Slovenski gledališki muzej, ki je ohranil prostore na Mestnem trgu 17, in Slovensko kinoteko. Filmski strokovnjaki, razen dotedanjega direktorja, so se tako preselili na Miklošičevo ulico. Slovenski gledališki muzej je dobil novega direktorja, strokovnjaka za področje gledališča in prvo novo kustosinjo po petindvajsetih letih: kustosinjo za zvočni arhiv. Dolgoletnemu direktorju, strokovnjaku za področje filma, je bilo treba po sklepu sodišča zagotoviti delovno mesto, postal je vodja video-teke. Vse druge zaposlitve v zadnjih petindvajsetih letih – razen tehnika in računovodje, ki smo si ju delili s filmskim oddelkom – so bile nadomestne: tajnica, knjižničarka in vodja arhiva so zamenjali upokojene predhodnice. Če povzamem: Traven je bil deset let direktor in edini kustos, Moravec je moral poldrugo desetlet-

je, skoraj do svojega odhoda, delati z eno kustosinjo, do nedavnega, še petinštirideset let po ustanovitvi, pa je nacionalni gledališki muzej imel samo dva kustosa. Če je bil v Moravčevem času izpolnjen minimalni pogoj za obstoj TOZD-a Slovenski gledališki muzej v okviru SNG Ljubljana (pet zaposlenih), bi po današnjih merilih Zakona o javnem interesu v kulturi, ki je predvidel minimalno deset zaposlenih, spet komaj izpolnjevali minimum.

Ob tem je zanimivo branje predloga nacionalnega kulturnega programa, ki v poglavju Muzejska dejavnost na strani 74 med drugim predvideva, da »država prednostno zagotovi dokončanje in izgradnjo infrastrukture za državne muzeje« in tudi poskrbi za ustrezne kadrovske razmere:

»Na podlagi dosedanjih analiz in ugotavljanja potreb in primerljivo z evropsko prakso morajo imeti mestni in medobčinski muzeji zaposlene vsaj 3 strokovne delavce (kustose) oziroma z redno zaposlenimi pokrivati vsa strokovna področja, za katera so ustanovljeni.

Pokrajinski muzeji morajo s strokovnimi kadri zagotoviti pokrivanje vseh temeljnih muzejskih strokovnih področij (do 10 strokovnih delavcev – kustosov). V krajih, kjer imata sedež dva pokrajinska muzeja hkrati, se ti instituciji v doglednem času združita zaradi skladnejšega in smotrnejšega opravljanja muzejske dejavnosti.

Državni muzeji zaposlujejo za opravljanje javne službe in matičnih nalog in za vodenje registra premične dediščine 10–15 strokovnih delavcev (kustosov)« (Slovenski nacionalni kulturni program. Predlog. Nova revija, 2000).

V zadnjih desetletjih je skrb gledališč za lastne arhive bistveno napredovala, pojavila pa se je vrsta novih okoliščin: povpraševanje javnosti po gradivu se je močno povečalo, zaostrele so se tudi razmere v zvezi z avtorskimi pravicami. Če naj bi scenski in kostumski osnutki, negativni fotografiji predstav ostali naročniku, to je gledališču, mora to zadevo vsakokrat urediti s posebno klavzulo v avtorski pogodbi. Če je gradivo v arhivu gledališča ali v muzeju in avtorske pravice niso ustrezno urejene, nepooblaščen uporaba, predstavitev in objava lahko sprožijo odškodninske zahteve. To, kar je bilo do nedavnega značilno predvsem za Združene države Amerike in Veliko Britanijo, postaja vse bolj splošno pravilo. Avtorji se svojih avtorskih pravic vse bolj zavedajo in jih tudi uveljavljajo. Tudi pri nas.

Če povzamem: prostorska in kadrovska problematika Slovenskega gledališkega muzeja terja ponoven premislek in oblikovanje strateškega načrta razvoja, če naj bi profesionalno opravljali tiste naloge, ki jih nalaga državnemu muzeju matičnost. Nimamo prostora za zaposlovanje novih kadrov, nimamo prostora za postavitev stalne razstave, nimamo ustreznih depojev. Nimamo urejene niti najemne pogodbe z lastnikom prostorov (Mesto Ljubljana). Naši delovni in razstavni prostori nimajo ločenih vhodov, niso ustrezno varovani, raztreseni smo v prvem in drugem nadstropju večini stanovanjskega objekta.

Današnji tuji zgledi

Če upoštevamo razmere, v katerih dela minimalno število ljudi, so rezultati Slovenskega gledališkega muzeja izjemni in mednarodno primerljivi. Zaradi bogate razstave in založniške dejavnosti, dolgoletne vpetosti v mednarodno dogajanje, večletnega sodelovanja s sorodnimi ustanovami smo bili prepoznavni

pred osamosvojitvijo Slovenije v jugoslovanskem prostoru, v zadnjem desetletju pa tudi v širšem evropskem, celo v ameriškem in avstralskem prostoru. Po osamosvojitvi smo prvič postali član Mednarodnega združenja gledaliških muzejev in knjižnic (SIBMAS) in od leta 1992 naprej se tudi aktivno udeležujemo kongresov. Devet njegovih članic smo združili ob odmevnem skupnem projektu: katalogu z razstavo. Tri mandate smo bili v vodstvu organizacije in sodelujemo pri publikacijah, ki nastajajo v njenem okviru: več let zapored v sodelovanju z Univerzitetno knjižnico Maribor posredujemo slovenski del v IBT (International Bibliography of Theatre – Mednarodno gledališko bibliografijo), ki izhaja v New Yorku, povabljeni smo bili k sodelovanju pri nastanku knjige SIBMAS International Directory of Performing Arts Collections, ki je izšla leta 1996.

Ta publikacija je nastala po vzorcu Performing Arts Libraries and Museums of The World (tretja izdaja je leta 1984 izšla v Parizu). Spremenjen naslov so narekovali okolščine, ker so organizacijske oblike zbirk zelo različne in bi omejitve na knjižnice in muzeje pomenila veliko pomanjkljivost, saj ne bi mogli zajeti ogromnega števila najrazličnejših, a pomembnih fondov.

Slovenski gledališki muzej dopolnjuje podatke za Slovenijo tudi v elektronski knjigi International Directory of Performing Arts Collections and Institutions, ki skuša ažurirati podatke o več tisoč najrazličnejših zbirkah po svetu: gledaliških arhivih, mestnih, pokrajinskih in državnih arhivih, knjižnicah (nacionalnih, univerzitetnih, specialnih visokošolskih), pa zasebnih zbirkah, gledaliških muzejih in inštitutih. Tradicija, politika zbiranja, politika posredovanja gradiva je po državah izjemno raznovrstna, odvisna od materialnih razmer. Države, mesta z bogato gledališko zgodovino imajo tudi številne zbirke, nimajo pa nikjer enotnega normativa kot npr. pri knjižnicah. Članstvo v mednarodnih organizacijah, kot sta SIBMAS in ICOM, je prostovoljno, zato tudi morebitna priporočila niso zavezujoča.

Kakor se razlikujejo zbirke po velikosti in tipu, se razlikujejo tudi po dejavnostih. Nekatere zbirke so zgolj zaprtega tipa za potrebe gledališč ali šol, nekatere imajo vse tehnične možnosti za reprodukcije, druge jih ne omogočajo. Nekatere se ukvarjajo tudi z razstavo, pedagoško, pa z založniško dejavnostjo. Finančni položaj zbirk je na moč različen, povečini pa skromen. Celó v velikih turističnih središčih, kot sta London ali Dunaj, gledališki muzeji in knjižnice brez državne pomoči ne bi preživel. Verjetno pa ni dvoma, da je za narodov spomin ta del zgodovine izredno pomemben. Tu se zbirke znajdejo tudi v večnem primežu, kako ustvarjati lasten dohodek, katere storitve zaračunavati in kaj dajati brezplačno. Ta problem se bo v našem prostoru še zaostroval s spremembami, ki se dogajajo že nekaj let. Založniške in medijske hiše, zasebniki in ustanove vse bolj tržijo zasebne projekte, nastale z zasebnim kapitalom in uporabo gradiva iz javnih ali zasebnih zbirk, to pa vse bolj kliče tudi po trženju muzejskega gradiva.

Problem (ne)dostopnosti do gradiva je sprožil prizadevanje za virtualizacijo gradiva, za računalniško obdelavo, skeniranje, vključevnje v internetna medmrežja. Vse strokovne razprave zadnjih let tako na zaporednih konferencah SIBMAS omogočajo izmenjavo mnenj, predstavitev bolj ali manj uspešnih poskusov digitalizacije gradiva iz gledaliških zbirk (arhivov, muzejev, knjižnic itn.). Kar nekaj obetavnih projektov se je žal že znašlo v slepi ulici. Velike države, kot so Nemčija, Francija, Velika Britanija, se ubadajo z enakimi težavami kot mi. Hiter razvoj tehnologije, pomanjkanje denarja in kadrov, pomanjkanje enotnih standardov, prezaposlenost s sprotimi nalogami, prostorske težave, vprašanje ekonomske

upravičenosti investicij, vse bolj zahtevna določila avtorskih pravic zlasti na področju pravice do reprodukcije in objave fotografij in umetniških del, kot so scenski in kostumski osnutki oziroma likovna dela, zadeve še zapletajo. Že na konferenci SIBMAS v Helsinkih leta 1996 je strokovnjak za mednarodno avtorsko pravo svaril, naj na internet ne dajemo niti enega samega dokumenta, ki bi utegnil povzročiti spore glede avtorskih pravic. Objava na internetu je objava in jo zavezujejo enake avtorske pravice kakor objavo v kakem drugem mediju, npr. v knjigi. Letos so na konferenci SIBMAS v Rimu mnogi ugotavljali, da je cena digitalizacije tako visoka, da jo je ekonomsko težko upravičiti, kar spet zaostreje vprašanje trženja gradiva in informacij.

Andaluzijski dokumentacijski center (Centre of Documentation of the Scenic Arts of Andalusia) v Španiji se je odločil povabiti k sodelovanju ljudi iz mednarodnih krogov in kandidirati za evropski denar (European Programme Culture 2000, European Scenic Library). Ambiciozni načrt predvideva, da bi se pridobilo milijon evrov in pol, cilj pa bi bil standardizacija, virtualni dostop do fondov, skupni katalog, izposojevalni sistem in večjezični dostop. Problemi, s kakršnimi se ukvarjamo v Slovenskem gledališkem muzeju, niso samo naši, izmenjujemo si izkušnje in delamo po svojih najboljših močeh v danih možnostih. Našo usodo pa delijo z nami tudi uporabniki gradiva.

V zadnjem poldrugem desetletju so najbolj ambiciozni gledališki muzeji velikopotezno rešili svoje prostorske razmere: avstrijski na Dunaju je pridobil v središču mesta celo palačo Lobkowitz, španski v Barceloni je na zadnjem praškem Kvadrienu predstavil načrte za zgradbo, ki pod eno streho združuje dokumentacijski center, gledališki muzej in gledališki inštitut. Prav zaradi njihovega sodobnega koncepta bo leta 2004 tam tudi organizirana mednarodna konferenca SIBMAS in pričakujejo veliko udeležbo.

Naj nekoliko podrobneje predstavim finski gledališki muzej v Helsinkih, ki je pritegnil veliko pozornost mednarodne strokovne javnosti in je tudi prejemnik nagrade Sveta Evrope za leto 2001. Gledališki muzej v Helsinkih je ena od številnih ustanov, ki so nastale v opuščnem industrijskem kompleksu in ki medsebojno plodno sodelujejo. Gledališki muzej so intenzivno postavljali v letih 1998/99 in je danes privlačno razstavišče in informacijsko središče, ki goji vrsto dejavnosti. Ima zbirko predmetov in arhive, možnost za prirejanje interaktivnih razstav in oder za manjše predstave. V povezavi z gledališči, umetniškimi šolami in delavnicami za rokodelce ter ustvarjalnimi umetniki pripravlja delavnice, gledališke dogodke, zgodovinske promenade in s tem izobražuje svoje občinstvo. Obiskovalcem omogoča, da se preizkušajo v igri, režiji, scenografiji, izrabi zvočnih in lučnih učinkov. Načelno upošteva temeljna izhodišča EMYE, ki poudarja pomen odprtosti, živosti muzejev, da omogočajo sodelovanje javnosti in opravljajo kulturno-vzgojno poslanstvo. Prav tako zahteva od muzejev ustvarjanje lastnega dohodka, in čeprav ima gledališki muzej v Helsinkih dva glavna financerja, ministrstvo za šolstvo in mesto Helsinki, ustvari tudi veliko lastnega dohodka: s prodajo vstopnic, trženjem delavnic in v navezavi s podjetji tudi s konzultacijami. Stalnim zaposlenim pomagajo igralci in raziskovalci za specifična področja.

Poročevalcu Sveta Evrope je v skladu z usmeritvijo zelo imponiral tudi koncept razstave oziroma predstavitev finske gledališke zgodovine v povezavi z nordijskimi in evropskimi tradicijami. Zdelo se mu je vredno citirati mnenje direktorice muzeja, da gledališče redko upošteva državne meje in da ni ozko zamejeno v nacionalne okvire.

Slovenski gledališki muzej je že pripravil vrsto razstav in publikacij, ki so pomembno odmevale v mednarodnem prostoru, in v zadnjem obdobju neodvisno od muzeja v Helsinkih uspešno predstavil vsaj dva takšna projekta. Razstavo s katalogom Shakespeare v gledališčih srednje Evrope med obema vojnama in Václav Havel, državljani in dramatik.

Slovenski gledališki muzej bi moral strateško razmišljati o ureditvi infrastrukture, če naj bi zadostili sodobnim standardom muzeologije, če naj postane informacijsko, dokumentacijsko, izobraževalno, raziskovalno središče, če naj začne opravljati tudi temeljno muzeološko dejavnost – zbirati muzejske predmete, kot so gledališki kostum, rekvizit, lutke, gledališko tehniko – in če naj postavi svojo stalno razstavo.

Sklep

Kritična analiza je lahko le navdih za izboljšave. Ponujam nekaj premislekov:

1. Slovenski gledališki muzej je državni muzej, ki mu je dodeljena matičnost za kulturno dediščino s področja slovenske gledališke zgodovine.
2. V zakonodaji in praksi bi bilo treba uskladiti naloge med Slovenskim gledališkim muzejem, gledališči, arhivi in knjižnicami in po potrebi na novo definirati zbiralno politiko.
3. Napraviti je treba strateški načrt za razvoj infrastrukture (prostorske in kadrovske).